

ISSN 2524-0749 (Print)
ISSN 2524-0757 (Online)
DOI:10.28925/2524-0757

Київський університет імені Бориса Грінченка

Київські
історичні студії
Київ Historical Studies

Науковий журнал № 1(10), 2020

Рік заснування — 2015

Виходить двічі на рік

Київ — 2020

Засновник:

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 21908-11808Р (Серія «Історія»),
видане Міністерством юстиції України 23.02.2016 р.

Рік заснування — 2015
Виходить двічі на рік

З 2017 р. журнал є фаховим виданням з історичних наук.
Згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України
№ 1643 від 28.12.2019 р., Додаток 4, журнал увійшов до
категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України

Журнал індексується в міжнародних
бібліографічних базах Index Copernicus,
Directory of Open Access Journals, Google Scholar,
Ulrich's Periodicals Directory

Журнал підтримує політику відкритого доступу

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 3 від 27.04.2020 р.)

У журналі публікуються розвідки, присвячені актуальним
проблемам історії, історіографії та джерелознавства, теорії
та методології історичної науки, а також рецензії на фахові
публікації; перевага надається дослідженням з історичної
урбаністики, насамперед з історії Києва.

URL: <http://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/index>

ISSN 2524-0749 (Print)
ISSN 2524-0757 (Online)
DOI:10.28925/2524-0757.2020.1

Київські історичні студії

Науковий журнал

№ 1 (10) 2020

Січень–Червень

Головний редактор:

Михайловський Віталій Миколайович,
доктор історичних наук, доцент (Україна).

Заступники головного редактора:

Салата Оксана Олексіївна,
доктор історичних наук, професор (Україна);
Щербак Віталій Олексійович,
доктор історичних наук, професор (Україна).

Відповідальний секретар:

Будзар Марина Михайлівна,
кандидат історичних наук, доцент (Україна).

Технічний секретар:

Куцик Руслан Ростиславович,
кандидат історичних наук (Україна).

Редакційна колегія:

Андрєєв Віталій Миколайович,
доктор історичних наук (Україна);
Бачинська Олена Анатоліївна,
доктор історичних наук (Україна);
Бурдо Наталія Борисівна,
кандидат історичних наук (Україна);
Відейко Михайло Юрійович,
доктор історичних наук (Україна);
Гуменюк Олена Анатоліївна,
кандидат історичних наук (Україна);
Кривошея Ірина Іванівна,
доктор історичних наук (Україна);
Котова Надія Сергіївна,
доктор історичних наук (Україна);
Рассамакін Юрій Якович,
кандидат історичних наук (Україна);
Саган Галина Василівна,
доктор історичних наук (Україна);
Срібняк Ігор Володимирович,
доктор історичних наук (Україна);
Черемісін Олександр Вікторович,
доктор історичних наук (Україна).

Іноземні члени редакційної колегії:

Ротері Марк (Rothery Mark),
доктор філософії (Велика Британія (Англія));
Руссєв Ніколай (Russev Nikolai),
доктор історичних наук (Молдова).

© Автори публікацій, 2020
© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020

Founder:

BORYS GRINCHENKO KYIV UNIVERSITY

Certificate of State Registration
of Printed Mass Media (Series "History")
KB № 21908-11808P dated 23.02.2016
issued by the Ministry of Justice of Ukraine

The year of foundation: 2015
Frequency: semi-annual

The journal has been a professional publication on historical sciences since 2017. According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1643 dated 28.12.2019 (Annex 4), the journal is included on the List of Scientific Professional Editions of Ukraine (category "B")

The journal is indexed in international scientific database Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory

The journal supports open access policy

Recommended for publication by the Academic Council of Borys Grinchenko Kyiv University
(*Rec. No. 3 dated 27.04.2020*)

The journal publishes materials on topical issues of history, historiography and source studies, theory and methodology of history, as well as reviews of professional publications; preference is given to research on urban history, especially the history of Kyiv.

URL: <http://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/index>

ISSN 2524-0749 (Print)
ISSN 2524-0757 (Online)
DOI:10.28925/2524-0757.2020.1

Kyiv Historical Studies

Scientific Journal

№ 1 (10) 2020

January — June

Chief Editor:

Vitalii Mykhailovskiy,
Doctor of History (Ukraine).

Deputies Chief Editor:

Oksana Salata,
Doctor of History (Ukraine).
Vitalii Shcherbak,
Doctor of History (Ukraine).

Executive Secretary:

Maryna Budzar,
PhD of history (Ukraine).

Technical Secretary:

Ruslan Kutsyk,
PhD of history (Ukraine).

Editorial Board:

Vitaliy Andreev,
Doctor of History (Ukraine).
Olena Bachynska,
Doctor of History (Ukraine).
Nataliya Burdo,
PhD in History (Ukraine).
Mykhailo Videiko,
Doctor of History (Ukraine).
Olena Gumeniuk,
PhD in History (Ukraine).
Nadia Kotova,
Doctor of History (Ukraine).
Iryna Kryvosheia,
Doctor of History (Ukraine).
Yurii Rassamakin,
PhD in History (Ukraine).
Halyna Sahan,
Doctor of History (Ukraine).
Ihor Sribniak,
Doctor of History (Ukraine).
Oleksandr Cheremisin,
Doctor of History (Ukraine).

Foreign Members of Editorial Board:

Mark Rothery, PhD in History
(England, United Kingdom);
Nikolai Russev, Doctor of History
(Moldova).

© Authors of publications, 2020
© Borys Grinchenko Kyiv University, 2020

ЗМІСТ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Шумило С., Алфьоров О.</i> Печатка «козацького» скиту «Чорний вир» на Афоні (друга половина XVIII — початок XIX ст.)	6
<i>Помазан Д.</i> Вплив релігійної кризи XVIII ст. на розгортання процесу «Магічного Відродження» у Франції	12
<i>Міхєєв А.</i> Еволюція образу України у Великій Британії під час Першої світової війни	17
<i>Срібняк І.</i> Спроби використання полонених українців табору Раштат (Німеччина) для дестабілізації запілля російської армії в Україні під час Першої світової війни	26
<i>Клинїна Т.</i> Державний секретар США Джон Фостер Даллес: курс на особисту дипломатію?	33

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Відейко М., Гошко Т., Відейко М.</i> Дослідження та експериментальне відтворення технологій мальованого посуду трипільської культури	39
<i>П'янкова Є.</i> Розрахункові книги Львова як джерело для дослідження соціальної стратифікації міста у першій половині XV ст.	53
<i>Черемісін О.</i> Спеціальні та додаткові податки з міського населення Півдня України у 1870–1917 рр.	60
<i>Іванюк О., Мартвянова Я.</i> Вибори до Київської міської думи 1906 року: за матеріалами періодичних видань	67
<i>Куцик Р., Безпалько Б.</i> «Демонізація» ворога як прийом російської імперської пропаганди в роки Першої світової війни	75
<i>Ядловська О.</i> Українське питання та підтримка Центральної Ради в Херсонській губернії.	83
<i>Бігун І.</i> Історія куреня імені князя Святослава Української повстанської армії.	91
<i>Кривошея І., Джагунова О.</i> Динаміка формування науково-педагогічного складу Уманського державного педагогічного інституту імені Павла Тичини 1930–1998 рр.	100
<i>Комарніцький О., Комарніцька Л.</i> Громадська діяльність студентства педагогічних навчальних закладів Києва у 20–30-ті рр. XX ст.	108

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Мицик Ю.</i> П'ять невідомих документів гетьмана Івана Скоропадського.	117
<i>Будзар М.</i> До історії українського дворянства першої чверті XIX ст.: лист Катерини Юхимівни Галаган онукам Петру і Павлу (1812).	122
<i>Ковальов Є.</i> «Проект Д. В. К.» у підготовці скасування кріпосного права в Росії.	129
<i>Шановал А.</i> Шлях В.М. Перетца до Університету Святого Володимира в Києві: епістолярний дискурс (до 150-річчя від дня народження вченого)	134

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Корольова І.</i> Материнство в українському селі кінця XIX — початку XX ст.	143
<i>Андрєєва С., Лашко М., Яковлева І.</i> Борис Грінченко в європейському соціокультурному просторі	150
<i>Товстоляк Н.</i> Михайло Тарновський — перший дослідник історії родини Тарновських	158
<i>Уткін О.</i> Український вчений професор С.П. Тимошенко (1881–1950)	163

РЕЦЕНЗІЇ ТА ПРИМІТКИ

<i>Рудь В.</i> Відейко М.Ю. Зброя та військова справа у давніх хліборобів Європи у VI–IV тис. до н.е. <i>Історія зброї та військової справи: альманах.</i> К., 2019. № 2. С. 4–134	168
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	170
--	-----

Олег Іванюк

ORCID iD 0000-0001-6750-5423

Яна Мартьянова

ORCID iD 0000-0002-2570-9898

УДК 94(477-25)“1906”:324]:82-92

DOI: 10.28925/2524-0757.2020.1.9

ВИБОРИ ДО КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ 1906 РОКУ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

У статті висвітлено вибори до Київської міської думи 1906 р., що розгорнулися на тлі революційних подій і характеризувалися запеклою боротьбою двох політичних проєктів — «новодумської» та «стародумської» партій. Особливу увагу приділено основним етапам проведення виборів і порушенням виборчого законодавства учасниками перегонів. В умовах активізації суспільства у місті виник запит на «нові обличчя» та фундаментальні зміни методів управління. Виразником мрій мешканців Києва стала «новодумська» партія, яка позиціонувала себе як команда господарників, свідомих потреб міста. Під час виборчого процесу було зафіксовано суттєві порушення чинного законодавства, що не дали змоги сформувати повний склад гласних Київської міської думи. Найінформативнішими щодо виборів 1906 р. до Київської міської думи були матеріали газет «Громадська думка» й «Киевлянин». Ці періодичні видання, підтримуючи протилежні за ідеологією політичні сили, детально висвітлювали перебіг перегонів. Особливу увагу редакції газет звертали на сенсаційні матеріали, пов'язані з порушеннями виборчого законодавства, які вочевидь найбільш цікавили читачів.

Ключові слова: Київська міська дума, вибори, гласні, виборча дільниця, «новодумці», «стародумці».

Oleh Ivanyuk, Yana Martianova

ELECTIONS TO THE KYIV CITY COUNCIL IN 1906: BASED ON PERIODICALS

The article is devoted to the elections to the Kyiv City Council in 1906, which unfolded on the backdrop of revolutionary events and were characterized by a fierce struggle between two political projects — the “New Duma” and “Old Duma” parties. Particular attention is paid to the main stages of elections’ conduct and violation of electoral law by the race participants. On the background of the revolutionary events, the citizens formed a request for “new faces” and fundamental changes in management methods. The expression of dreams of the residents of Kyiv was the “New Duma Party”, which positioned itself as a team of executives who understand the needs of the city. During the elections, significant violations of the current legislation were registered that did not allow to form the fully the all members of the Kyiv City Council. In the course of the research, it is found that the most informative materials, in terms of Kyiv City Council elections, were the materials of the newspapers “Gromadska Dumka” and “Kievlianin”. These periodicals, while supporting the ideologically opposed political forces, covered the race in detail. Newspapers’ editorial staff paid particular attention to sensational materials related to electoral law violations, which were of most interest to readers. If the “Gromadska Dumka” tried to cover the race objectively, “Kievlianin” published not only facts, but also insults and campaign materials, retranslating the ideologues of Russian nationalists.

Key words: Kyiv City Council, “Hromadska Dumka” newspaper, “Kievlianin” newspaper, elections, “novodumtsi”, “starodumtsi”.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020

© Іванюк О., Мартьянова Я., 2020

Київ протягом ХІХ ст. був адміністративним і військовим центром, чиїм завданням був контроль над приєднаною до Російської імперії внаслідок поділів Речі Посполитої Правобережною Україною. Лише з 70-х років ХІХ ст. на нього почали поширюватися права місцевого самоврядування. У 1870 р. набуло чинності Міське

положення, за яким обрана міська дума сприяла перетворенню Києва на потужний промисловий і культурний центр. Відповідно вибори до неї ставали однією з найважливіших подій життя полісу й відображалися на сторінках місцевих періодичних видань.

Дослідження Київського міського управління й самоврядування розпочалися ще за імперської

доби. Насамперед увагу вчених привертала юридичні засади функціонування органів самоврядування, фінансова діяльність дум, їх взаємодія з різними державними установами. Докладний аналіз функціонування Київської міської думи протягом 1906–1910 рр. здійснив Ф.Н. Ясногурський (Ясногурський Ф.Н., 1910). У своєму дослідженні він побіжно й дещо заангажовано окреслив особливості політичної боротьби між «новодумцями» й «стародумцями» під час виборів 1906 р. Фінансовій діяльності Київської міської думи присвячено працю О.В. Рубінштейна (Рубінштейн А.В., 1912). Структуру, склад гласних, діяльність Київської міської думи протягом 1871–1914 рр. досліджував Ю.І. Глизь (Глизь Ю.І., 2016). Разом з тим ані виборчий процес 1906 р., ані його висвітлення у періодичних виданнях Києва так і не стали окремим об'єктом розвідок.

Початок революційних подій актуалізував «українське питання», що стало однією з підвалин національно-визвольного руху. Під тиском населення імперії царат змушений був 17 жовтня 1905 р. видати маніфест, що сповіщав про жалування демократичних свобод, зокрема й свободи друку. «Тимчасові правила щодо друку» скасовували попередню цензуру для періодичних видань. Це стало поштовхом до стрімкого розвитку української преси і спроб започаткування значної кількості нових видань, зокрема й україномовних. Водночас обмежені цензурними заборонами київські газети не були спроможні критикувати ані імперську політику, ані високопосадовців, хоча законодавство не встановлювало обмежень на критику органів місцевого самоврядування.

Найбільш інформативними у питанні виборів 1906 р. до Київської міської думи були матеріали газет «Громадська думка» (її перший номер від 31 грудня 1905 р. було заборонено цензурою, проте вона відновила діяльність у 1906 р.) й «Киевлянин». «Громадська думка» — українофільське щоденне видання, що намагалося давати оперативний політичний, економічний, культурний огляд подій як в Україні, так і за її межами. Своєю чергою, газета «Киевлянин» мала консервативно-монархічне спрямування. Тому автори свідомо вибрали для висвітлення виборчого процесу до Київської міської думи ці видання, передусім зважаючи на їх протилежне ідеологічне спрямування.

Мета статті — розглянути реакцію періодичних видань міста Києва на актуальні питання, пов'язані з виборами до Київської міської думи 1906 р. й частково реконструювати виборчий процес, внаслідок якого було сформовано так звану «визвольну думу».

У 1906 р. відбулися чергові вибори гласних до Київської міської думи. Оскільки їм передувало обрання депутатів до Державної думи, місто задалегідь було готове до перегонів. Відповідно

до імператорського указу від 11 грудня 1905 р., у Києві утворили 8 виборчих дільниць, а саме: Бульварну, Двірцеву, Либідську, Лук'янівську, Печерську, «Плоску» (тобто Рівнинну), Подільську, Старокиївську (Именной Высочайший указ..., 1906. С. 49–52). Цей поділ залишився чинним і під час виборів гласних 1906 р. За кілька місяців до перегонів було створено й перевірено списки містян, які мали право голосу. Їхня чисельність визначалася у 2907 осіб (Заседание думы. Киевлянин. 1906, № 103). Право голосу мали лише ті особи, що не менше ніж рік проживали у Києві та володіли нерухомістю в місті.

Перебіг виборів регламентувався Міським положенням від 11 червня 1892 р. (Городовое положение..., 1910. С. 273–299). Процедурно цей процес був доволі складним. Спочатку на кожній з дільниць скликалися попередні збори виборців. Повідомлення особам, які мали право голосу, про час і місце проведення зібрання розсилали міський голова. Під час зборів проводилася агітація, обговорювалися програми партій і претендентів у гласні, ухвалювалися списки кандидатів. Вибори на дільницях відбувалися не одночасно. Для кожної з них Міська дума визначала окрему дату. Голосування тривало протягом дня. Виборці мали прийти на дільницю не пізніше 11.00. До 14-ої години вони обирали зі списків кандидатів тих, хто, на їхню думку, вартий балотуватися у гласні. На цьому етапі дозволялося продовжувати агітувати й переконувати опонентів. У другій половині дня відбувалося остаточне голосування, здійснювався підрахунок голосів і оголошувалися результати.

Вибори гласних було призначено з 21 квітня до 3 травня 1906 р. Офіційно про це оголосили 13 січня 1906 р. на засіданні Київської міської думи, де головував член Київської міської управи П.М. Плахов (Заседание думы. Киевлянин. 1906. № 103). Виборчий процес розгортався на тлі конкурування двох політичних проектів — «новодумської» й «стародумської» партій. «Новодумці» у своєму складі мали різних за поглядами й переконаннями людей. До списків кандидатів у гласні увійшли як «нові обличчя», так і ті, хто мав позитивний досвід роботи у діючій міській думі. Вони не виголошували політичних гасел, позиціонуючи себе як команду господарників, які знаються на потребах Києва і киян та не бажають розвивати місто старими методами.

Свою програму «новодумці» вперше презентували 16 квітня 1906 р. у Біржовій залі, де відбулися збори виборців Старокиївської дільниці (Передвиборчі збори. Громадська думка. 1906. № 83, 85). Їх було скликано організаційним комітетом «новодумців» у складі Г. Бричка, І. Дьякова, С. Кучинського, В. Олтаржевського, А. Ржепецького, Н. Страдомського, Е. Екстера, Г. Ейсмана. На зборах головував почесний миро-

вий суддя, гласний діючої думи І. Дьяков. Вони розпочалися виступом А. Ржепецького. Оратор ознайомив присутніх з процедурою проведення виборів, проаналізував причини й наслідки внутрішньопартійних суперечок і розпаду фракцій, що працювали у попередніх скликаннях. Доповідач наголосив на необхідності розробити чітку й детальну програму діяльності та неухильного її виконання. Ним також пропонувалося укласти союз з купецькою групою та поляками й надати їм відповідну кількість місць у списках.

Ще один представник «новодумців» — Г. Плоховський — наполягав, що вибори мають пройти без будь-яких політичних гасел. Обґрунтовуючи цю тезу, він заявив, що серед гласних діючої думи є люди, які сприяли єврейським пограмам, що спричинило іміджеві втрати. Ця заява була негативно сприйнята виборцями. Зрештою підготовлену комітетом програму деталізував Н. Страдомський (Предвыборное собрание. Киевлянин. 1906. № 106). Він зазначив, що має бути сформований однаковий підхід щодо розвитку усіх міських територій: «краще мати центр великого добре облаштованого міста, ніж центр, який хоч і отримав усі блага благоустрою, маленького міста» (Обзор деятельности Киевской городской думы..., 1910. С. 4). Доповідач наголосив на необхідності швидкими темпами розвивати околиці й передмістя Києва, сприяти створенню там осередків культури, покращувати санітарне й медичне забезпечення, реалізувати інфраструктурні проекти, зокрема будівництво каналізацій й трамвайних колій. Програма передбачала облаштування тротуарів і освітлення вулиць. «Новодумці» переконували, що у недалекому майбутньому Київ має перетворитися на найпотужніший освітній і торговельно-промисловий центр імперії. Після тривалої дискусії програму було ухвалено. За оцінкою преси, під час її презентації нічого нового як окремими ораторами, так і «партією» в цілому запропоновано не було. Але зрештою цю програму активно підтримали й виборці з інших дільниць Києва.

На відміну від опонентів, «стародумці» не вголошували промов, пов'язаних з господарчими питаннями. У їхній передвиборчій риторичі домінували ідеологічні та політичні гасла. Оскільки партія формувалася Київським клубом російських націоналістів, Анатолій Савенко, один із його засновників і активних діячів, основним її завданням проголошував необхідність утворення «у російському Києві національного російського самоврядування». Водночас він не заперечував можливість коаліції з фаховими управлінцями, які мали інші політичні погляди.

Таку риторичу поділяли зовсім не всі члени клубу й прихильники «стародумців». Зокрема, київський купець Ф.Н. Ясногурський наголошував на неможливості вибудувати співпрацю

з будь-якими «лівими». Він зазначав, що «потрібно пам'ятати, що ліві неодноразово нас, правих, обдурювали, а тому необхідно виконувати програму націоналістів, бо у іншому випадку ми знову можемо залишитися з піковим інтересом...» (Ясногурський Ф.Н., 1910. С. 10). Відповідно до цієї тези, значна частина «стародумців» артикулювала гасло: «у істинно російській думі не повинно бути ані жидів, ані ляхів, ані малоросів» (Київські вибори. Рада. 1910. № 265). Згодом, характеризуючи учасників цього політичного проекту, газета «Рада» писала: «члени цієї партії здебільшого люди неповні: хто опікся на політиці, хто на "перевитратах", хто на бюрократичному полі. Взагалі це люди ображені, викинуті з потопаючого корабля» (Київські вибори. Рада. 1910. № 265).

Часом спонтанно утворювалися й інші тимчасові об'єднання, які змагалися з обома «партіями» і намагалися залучати до співпраці кандидатів із обох списків.

Як зазначалося раніше, волевиявленню передувала низка передвиборчих зборів. Вони були проведені з 14 до 28 квітня 1906 р. у приміщенні Київського кредитового товариства, Народній аудиторії на вул. Бульварно-Кудрявській, у Купецькому клубі, у будинку Немировського на вул. Костянтинівській тощо (Передвиборчі збори. Громадська думка. 1906. № 91).

Особливу увагу київських періодичних видань привернули збори на Либідській дільниці, що відбулися 20 квітня 1906 р. Вже на етапі організації вони нагадували аферу, яку, вочевидь, організував полковник П. Голубятніков і професор О. Ейхельман. Лише окремих виборців було запрошено офіційними листами за законно визначеною процедурою. Значна ж частина тих, хто мав право голосу, прийшла на збори або отримавши анонімне повідомлення, або зважаючи на чутки про те, що захід має відбутися.

На зборах головував адвокат Ц. Абрамович. Пізніше він стверджував, що його, хворого, підняли з ліжка й вмовили провести збори (Выборы гласных Лыбедского участка. Киевлянин. 1906. № 110). Відкриваючи засідання, Ц. Абрамович наголосив на незадовільній роботі гласних попереднього скликання. Він зазначив, що питання, які розглядалися думою, не були ґрунтовно підготовлені міською управою, а це відповідно призвело до скасування їх розгляду. Доповідач також вказав на некваліфікованість керівництва й байдужість частини гласних до справ Києва й киян. Діяльність міської думи піддали нищівній критиці В. Волковинський й П. Залевський. Основні звинувачення стосувалися того, що облаштування центру Києва відбувалося за рахунок фінансування інших його частин. Надалі слово було надано полковнику П. Голубятнікову й професору О. Ейхельману, які взагалі не мали стосунку до Либідської дільниці, але, вочевидь, розрахову-

вали бути від неї делегованими. Однак присутні не сприйняли промову П. Голубятнікова й він змушений був її перервати. Зібрання завершилося висуванням кандидатів на посади гласних (Вибори гласних Лыбедского участка. Киевлянин. 1906. № 110).

Протягом квітня обидві партії активно агітували. «Стародумці» виголошували промови на зборах і зверталися до виборців зі шпальт газети «Киевлянин». Зокрема, напередодні виборів комітет Київської монархічної партії опублікував відозву до містян. У ній мовилося: «Від Вас, шановні виборці, залежатиме результат виборів до міської думи. Якщо ви цінуєте свої російські інтереси, якщо дороге нажите вами тяжкою працею упродовж тривалого часу майно, то обирайте людей, котрі не відмовилися від служіння російським інтересам у місті. Під час міських виборів деякі гласні, котрі вийшли із складу думи разом з особами, які не мають права брати у них участь і газетами “Киевская заря”, “Отголоски”, “Свободная мысль”, будуть переконувати обрати “новодумців” і “кадетів”... Але ми маємо надію, що кияни, що не втратили віри своїх батьків, які вміють цінувати інтереси Російської держави й російської народності, які щиро люблять свою вітчизну й свого Государя, не спокусяться. Про це вас прохають російські люди — захисники корінного російського населення Києва» (Звернення відділу Київської монархічної партії. Киевлянин. 1906. № 109).

«Новодумці» вибрали дещо іншу тактику, яка зрештою виявилася більш ефективною, ніж у опонентів. Щоб переконати виборців, вони використали не лише можливість публічних виступів, а й утворили своєрідні «летючі загони». Члени таких груп збирали неофіційні сходки містян, відвідували їхні помешкання і, спілкуючись індивідуально, давали обіцянки стрімкого розвитку тієї або тієї частини міста, вели контрагітацію, не цураючись інколи й чорного піару щодо опонентів (Ясногурський Ф.Н., 1910. С. 25–27).

Виборчий процес розпочався, як і було заплановано, 21 квітня голосуванням на Либідській дільниці. Волевиявлення відбувалося протягом дня за визначеною законодавством процедурою, що передбачала: ідентифікацію виборців, перевірку наявності у них документів для засвідчення права голосу, балотування кандидатів (голосували записками), безпосередньо вибори (голосували білими й чорними кульками), підрахунок і оголошення результатів (Киевская городская управа сим объявляет. Киевлянин. 1906. № 127).

Попри агітацію, явка виборців на усіх дільницях виявилася доволі низькою. За оцінками газети «Киевлянин», вона становила 44 %. (К виборам в городскую думу. Киевлянин. 1906. № 123). Зокрема, на найбільшій — Старокиївській дільниці — із 727 осіб, які мали право голосу, взяло

участь у волевиявленні лише 332, на Либідській з 522 — 191 особа (Виборы гласных Лыбедского участка. Киевлянин. 1906. № 110; Вибори гласных з Старокиївського участку. Громадська думка. 1906. № 96). Хоча київська преса не аналізувала причини низької явки, можливими поясненнями є: втома виборців від перегонів до Державної думи, що передували міським; акцентування уваги містян на змінах на загальнодержавному рівні, що відбувалися на тлі революційних подій і адаптація до них; незначна зацікавленість українських національних політичних партій місцевими виборами тощо.

Волевиявлення супроводжувалося численними спробами маніпуляцій та фальсифікацій. Зокрема, під час підрахунку голосів на Либідській дільниці у скриньках виявили більшу кількість кульок, ніж число присутніх виборців. У приміщенні перебували особи, які не мали права там бути. Реакцією виборців на порушення стала скарга київському губернаторові з проханням анулювати результати голосування й призначити нове (Вибори гласних. Громадська думка. 1906. № 93). На Печерській дільниці було втрачено частину списків кандидатів, яких затвердили передвиборчі збори. Їхні прізвища оголошувалися з голосу, що ускладнювало усвідомлений вибір. З'ясувалося також, що документи, надані полковником П. Голубятніковим, які закріплювали за ним право обиратися, не відповідали законодавству. Тому його було усунуто від виборчих перегонів (Виборы гласных Печерского участка. Киевлянин. 1906. № 114).

Водночас обидва політичних проекти — і «новодумці», і «стародумці» — з метою відібрати голоси у конкурентів використовували так звані «технічні кандидатів». Наприклад, від Подільської дільниці до міської думи необхідно було обрати 9 гласних. Виборці висунули на балотування 15 кандидатів. Але безпосередньо перед голосуванням з різних причин відмовилися від участі у перегонах: міський голова В. Проценко, Ф. Дитятин, Л. Кундеревиц, Г. Абрамов, Р. Більченко, С. Марчук, П. Подгурський. Як результат, до міської думи було обрано лише п'ятьох гласних: Ф. Бурчака, А. Кобця, В. Бражникова, В. Солуху, І. Бурдона (Вибори гласных з Подільського участку. Громадська думка, 1906. № 98). Схожа ситуація спостерігалася й на інших дільницях.

Вибори добігли кінця 3 травня. Переконливу перемогу отримали «новодумці». Загалом на посади гласних було запропоновано 158 кандидатів. З них 86 осіб не здобули необхідної підтримки, а ще частина зійшла з перегонів за власним бажанням (К виборам в городскую думу. Киевлянин. 1906. № 123). Було обрано лише 61-го гласного. Таким чином, повний склад Київської міської думи сформований не був. На п'яти виборчих дільницях — Либідській, Двірцевій, Подільській,

Старокиївській і Бульварній — необхідно було дообрати 19 гласних і 11 кандидатів (Вибори гласних Бульварного участку. Громадська думка. 1906. № 102). Посилаючись на статтю 53 Міського положення 1892 р., Київська міська управа визначила дати другого туру голосування. Зокрема, 15 травня вибори мали відбутися на Либідській дільниці, 17 травня — на Старокиївській, 19 травня — на Подільській, 23 травня — на Двірцевій, 26 травня — на Бульварній (Другі вибори гласних. Громадська думка. 1906. № 104).

Під час підготовки до проведення другого туру міська влада розглянула скарги на порушення законодавства під час голосування. 18 травня було заслухано справи професора О. Ейхельмана й полковника П. Голубятнікова. Вони подали апеляцію на відсторонення їх від участі у перегонах на підставі того, що надані ними довіреності від Київської контори державного банку й Києво-Печерської чоловічої гімназії було визнано такими, що не відповідають вимогам закону. Для з'ясування істини міський голова подав офіційні запити до цих установ. Зрештою було встановлено, що професор О. Ейхельман лише тимчасово обіймав одну з посад. Станом на 2 травня, коли відбувалося голосування, він вже не був співробітником банку, тобто втратив виборче право. У зв'язку з цим скарга залишилася без задоволення. Власне, на тих самих підставах було відмовлено в апеляції і полковнику П. Голубятнікову (Постановление губерньського по городским делам присутствия. Киевлянин. 1906. № 138).

Не залишилося поза увагою й звернення до губернатора частини виборців Либідської дільниці, які просили анулювати результати волевиявлення. Проаналізувавши перебіг голосування і скарги, що надійшли, 13 травня 1906 р. Київське губерньське у міських справах присутствіє ухвалило скасувати вибори в цілому (Скасовані городські вибори. Громадська думка. 1906. № 111). Таке рішення спричинило жваві дискусії як у пресі, так і серед містян. Зокрема, газета «Киевлянин» опублікувала лист читача з негативною реакцією на постанову. У ньому йшлося про порушення виборчого законодавства й маніпуляції зі списками виборців, що припустилося губерньське присутствіє (К вопросу о выборах. Киевлянин. 1906. № 150). Автор листа наполягав на тому, що постановою про скасування результатів виборів порушувала статті 39–49 Міського положення 1892 р. (Городовое положение..., 1910. С. 273–299).

Попри вмотивовану критику, нові вибори було проведено з 19 травня до 7 червня 1906 р. «Новодумці» та «стародумці» повернулися до посиленої агітації. У приміщеннях і коридорах думи знову збиралися діючі гласні та ті, кого було обрано під час перегонів, результати яких скасували. Частина з них висловлювала своє незадоволення призначенням повторного голосування

й обговорювала можливість оскарження цього рішення у Санкт-Петербурзі. Інші наголошували на його справедливості. Однак більшість посіла нейтральну позицію (Выборы гласных по Старокиевскому участку. Киевлянин. 1906. № 138).

Під час виборчого процесу опоненти намагалися максимально врахувати досвід попередніх перегонів. «Новодумці» запропонували кандидатами тих, хто вже здобув підтримку виборців під час скасованого раніше голосування. «Стародумці» майже цілком переформували власні списки. На окремих дільницях, створивши нові проекти, конкурувати з ними намагалися ті, кого партії виключили з переліку кандидатів. Зокрема, І. Сікорський, який балотувався по Старокиївській дільниці, презентував власний виборчий список, що складався із 28 осіб. Він агітував під гаслом: «рекомендуються у гласні найвідоміші громадяни м. Київ» (Выборы гласных по Старокиевскому участку. Киевлянин. 1906. № 138).

Нові вибори мало чим відрізнялися від попередніх. Вони відбувалися за звичною процедурою й так само супроводжувалися низькою явкою, спробами фальсифікацій і скандалами. Необхідну кількість гласних було обрано лише на Печерській дільниці. Ними оголошено — П. Плахова, В. Леснера, І. Станкова, П. Голубятнікова (Вибори гласних в Печерському участку. Громадська думка. 1906. № 126).

В останній день виборів, 7 червня 1906 р., місто опинилося перед загрозою чергового скасування результатів волевиявлення. Цього разу приводом стало рішення міського голови В. Проценка. Він оголосив, що на Бульварній дільниці гласних обиратимуть за новим законом, ухваленим Державною радою 19 квітня та затвердженим царем (Вибори гласних від Бульварної дільниці. Громадська думка. 1906. № 131). Відповідно до його положень: «1. Замість голосування кульками гласних необхідно обирати записками, які на прилюдних зборах роздає голова зборів. Виборці, вписавши на записках кандидатів, згортають їх і кладуть до виборчих скриньок. 2. Вибраними у гласні вважаються ті, за кого подано найбільше голосів, навіть якщо голосувало менше половини виборців. Якщо двох гласних обирають однаковою кількістю голосів, між ними проводиться жеребкування. На наступний день після виборів на прилюдних зборах лічать голоси і записують результат у виборчі списки (Про вибори гласних. Громадська думка. 1906. № 129). Таким чином, на окремій дільниці вибори відбулися за новими правилами. Гласними оголосили: Ф. Никифорова, Л. Білогриць-Котляревського, З. Сіренка, С. Лєша, П. Володимирова. Кандидатом обрано П. Стахова (Вибори гласних від Бульварної дільниці. Громадська думка, 1906. № 131).

Нелегітимне рішення В. Проценка загострило політичну боротьбу. Зокрема, Н. Добринін подав

у київське міське присутствіє скаргу, що у виборах на Старокиївській дільниці, у порушення закону, взяло участь 17 осіб. Він наполягав на виключенні зі списків семи гласних, які, на його думку, не мали бути обрані (Протест проти виборів. Громадська думка. 1906. № 124). Черговий скандал розгорнувся навколо особи полковника П. Голубятнікова. 8 червня один із виборців Печерської дільниці подав скаргу губернаторові щодо порушень виборчого процесу. На його думку, П. Голубятніков не мав бути допущений до виборів 2 червня. Він наголошував, що на виборчі збори полковник з'явився як опікун малолітніх Володимира й Любові Рибінських. Заявник переконував, що документи про опікунство є фіктивними й сфальшовані головою сирітського суду професором О. Ейхельманом. Згадувалося, що П. Голубятніков вже намагався потрапити до думи за недійсними документами. Рішення сирітського суду про призначення опікуна мало місце 1 червня, а необхідні документи було отримано й завірено П. Голубятніковим вже у день виборів. Такі дії порушували статтю 26 Міського положення. Окрім того, у скарзі наголошувалося, що полковника було допущено до виборів як представника навіть не Володимира й Любові, а неповнолітнього Миколи Рибінського. Але, відповідно до законодавства, неповнолітні не можуть самостійно делегувати виборче право (Жалоба на участие в выборах П.В. Голубятникова. Киевлянин. 1906. № 157). Зрештою за рішенням губернського у міських справах присутствія П. Голубятнікова виключили зі списків гласних. Водночас було визнано, що міський голова припустився помилки, і результати голосування по Бульварній дільниці скасували. Губернське у міських справах присутствіє пояснило, що довибори гласних мають розпочатися 12 червня й проходити за тим самим законом, що й основні («Помилка» городського голови. Громадська думка, 1906. № 134). Про ситуацію навколо волевиявлення газета «Громадська думка» писала: «вибори ці боротьба на смерть між «стародумцями» й «новодумцями» (Додаткові вибори городських гласних. Громадська думка. 1906. № 13).

Зрештою виборчі перегони завершилися 23 червня голосуванням на Бульварній дільни-

ці. Унаслідок волевиявлення киян на восьми виборчих дільницях до Київської міської думи було обрано 73 гласних і 12 кандидатів³⁰. Процес формування нового складу Київської міської думи завершився виборами міського голови. Вони відбулися під час зборів гласних — 18 липня 1906 р. На засіданні були присутні 68 осіб. Міським головою обрали І. Дьякова. Заступником міського голови став Ф. Мацон, а його заступником — А. Ржепецький (Вибори городського голови. Громадська думка. 1906. № 166).

Таким чином, вибори гласних до Київської міської думи тривали з квітня до липня 1906 р. На тлі революційних подій містянами було сформовано запит на «нові обличчя» й фундаментальні зміни методів управління. Виразниками мрій жителів Києва стала «новодумська» партія, яка, як не дивно, зважаючи на актуалізацію «українського питання» та тогочасні виклики, не проголошувала політичних гасел. Її представники позиціонували себе як команду господарників, свідомих потреб міста. Зрештою їм вдалося перемогти «стародумців», чия виборча програма базувалася на консервативних гаслах — російський народ, самодержавство, віра — й отримати переважну більшість місць. Хоча самі перегони викликали неабияку цікавість містян, явка виборців була достатньо низькою. Під час виборчого процесу було зафіксовано суттєві порушення чинного законодавства і з боку міської управи й міського голови, і з боку виборців, зокрема: «вкидання» кульок, висування «технічних кандидатів», підробка документів, що надавали право голосу, «чорний» піар, маніпуляції. Наслідком волевиявлення стало формування нового складу гласних міської думи, які й визначали основні напрями розвитку Києва протягом 1906–1910 рр.

Київські періодичні видання, підтримуючи протилежні за ідеологією політичні сили, регулярно публікували матеріали, пов'язані з виборчими перегонами: висвітлювали перебіг передвиборчих зборів і голосування, подавали списки кандидатів та програми конкуруючих політичних проєктів. Особливу увагу редакції газет звертали на сенсаційні матеріали, пов'язані з порушеннями виборчого законодавства, що вочевидь найбільш цікавили читачів.

ДЖЕРЕЛА

1. Бубнов Н.М. К вопросу о преобразовании нашего городского общественного управления. К.: Тип. «Акционерного общества Пётр Барский в Киеве», 1909. 38 с.
2. Городовое положение 11 июня 1892 г. Свод законов Российской Империи. Москва, 1910. Т. 2, кн. 1.
3. Вибори гласних. *Громадська думка*. 1906. № 101. 4 травня.
4. Вибори гласних Бульварного участку. *Громадська думка*. 1906. № 102. 5 травня.
5. Вибори гласних від Бульварної дільниці. *Громадська думка*. 1906. № 131. 9 червня.

³⁰ Див. докладно Состав гласных новой думы. Киевлянин. № 172. 24 червня.

6. Вибори гласних в Печерському участку. *Громадська думка*. 1906. № 126. 3 червня.
7. Вибори гласних з Лук'янівки. *Громадська думка*. 1906. № 93. 25 квітня.
8. Вибори гласних з Лук'янівського участку. *Громадська думка*. 1906. № 94. 26 квітня.
9. Вибори гласних з Старокиївського участку. *Громадська думка*. 1906. № 96. 28 квітня.
10. Вибори гласних з Печерську. *Громадська думка*. 1906. № 94. 26 квітня.
11. Вибори гласних з Печерського участку. *Громадська думка*. 1906. № 95. 27 квітня.
12. Вибори гласних з Подільського участку. *Громадська думка*. 1906. № 97. 29 квітня.
13. Вибори гласних з Подільського участку. *Громадська думка*. 1906. № 98. 30 квітня.
14. Выборы гласных Лыбедского участка. *Киевлянин*. 1906. № 110. 22 апреля.
15. Выборы гласных Печерского участка. *Киевлянин*. 1906. № 114. 26 апреля.
16. Выборы гласных Подольского участка. *Киевлянин*. 1906. № 117. 29 апреля.
17. Выборы гласных по Старокиевскому участку. *Киевлянин*. 1906. № 115. 27 апреля.
18. Выборы гласных по Старокиевскому участку. *Киевлянин*. 1906. № 138. 20 мая.
19. Вибори гласних у думу. *Громадська думка*. 1906. № 90. 21 квітня.
20. Вибори гласних. *Громадська думка*. 1906. № 93. 25 квітня.
21. Вибори городского головы. *Громадська думка*. 1906. № 166. 20 липня.
22. Глизь Ю.І. Київська Міська Дума: структура, склад гласних, діяльність 1871–1914 років: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 Історія. Київ, 2016. 234 с.
23. Додаткові вибори городських гласних. *Громадська думка*. 1906. № 13. 14 червня.
24. Другі вибори гласних. *Громадська думка*. 1906. № 104. 7 травня.
25. Жалоба на участие в выборах П.В. Голубятникова. *Киевлянин*. 1906. № 157. 9 июня.
26. Заседание думы. *Киевлянин*. 1906. № 103. 15 апреля.
27. Обращение отдела Киевской монархической партии. *Киевлянин*. 1906. № 109. 21 апреля.
28. Именной Высочайший указ «О выборах в Государственную Думу». Памятная книжка Первой Государственной Думы. Санкт-Петербург: Типография Шестаковского, 1906. Вып. 3. С. 49–52.
29. Исключение полковника П.В. Голубятникова из числа лиц, выбранных в гласные нового состава думы. *Киевлянин*. 1906. № 170. 22 июня.
30. К выборам в городскую думу. *Киевлянин*. 1906. № 123. 5 мая.
31. К вопросу о выборах (Письмо в редакцию). *Киевлянин*. 1906. № 150. 2 июня.
32. Київські вибори. *Рада*. 1910. № 265. 4 грудня.
33. Киевская городская управа сим объявляет. *Киевлянин*. 1906. № 127. 9 мая.
34. Нові вибори гласних. *Громадська думка*. 1906. № 112. 17 травня.
35. Нові гласні. *Громадська думка*. 1906. № 116. 21 травня.
36. Обзор деятельности Киевской городской думы за четырехлетие 1906–1910 гг. Издание группы гласных думы. Киев: Тип. Р.К. Лубковского, 1910. 118 с.
37. Передвиборчі збори. *Громадська думка*. 1906. № 83. 13 квітня.
38. Передвиборчі збори. *Громадська думка*. 1906. № 85. 15 квітня.
39. Передвиборчі збори. *Громадська думка*. 1906. № 91. 22 квітня.
40. «Помилка» городского головы. *Громадська думка*. 1906. № 134. 13 червня.
41. Постановление губернского по городским делам присутствия. *Киевлянин*. 1906. № 138. 20 мая.
42. Предвыборное собрание. *Киевлянин*. 1906. № 106. 18 квітня.
43. Про вибори гласних. *Громадська думка*. 1906. № 129. 7 червня.
44. Протест проти виборів. *Громадська думка*. 1906. № 124. 1 червня.
45. Рубинштейн А.В. Ближайшие задачи экономической политики г. Киева. *Отдельный оттиск «Известий киевской городской думы»*. 1912. № 3–4. 55 с.
46. Скасовані городські вибори. *Громадська думка*. 1906. № 111. 16 травня.
47. Состав гласных новой думы. *Киевлянин*. 1906. № 172. 24 червня.
48. Ясногурський Ф.Н. Характеристика деятельности Киевского городского общественного управления за истекающее четырехлетие 1906–1910. К.: Типография И.И. Врублевский и Т.В. Озеров, 1910. 143 с.

REFERENCES

1. Bubnov, N. M. (1909). K voprosu o preobrazovanii nashogo gorodskogo obshhestvennogo upravleniia. Kyiv [in Russian].
2. Gorodovoe polozhenie 11 iyunia 1892 g. 2. (1910). *Svod zakonov Rossiiskoi Imperii*, Moskva, T. 2, Kn. 1, pp. 273–299 [in Russian].
<http://civil.consultant.ru/reprint/books/172/>
3. Vybory hlasnykh. (1906). *Hromadska dumka*, 101, 4 travnia [in Ukrainian].
4. Vybory hlasnykh Bulvarnoho uchastku. (1906). *Hromadska dumka*, 102, 5 travnia [in Ukrainian].

5. Vybery hlasnykh vid Bulvarnoho uchastku. (1906). *Hromadska dumka*, 131, 9 chervnia [in Ukrainian].
6. Vybery hlasnykh v Pecherskomu uchastku. (1906). *Hromadska dumka*, 126, 3 chervnia [in Ukrainian].
7. Vybery hlasnykh z Lukianivky. (1906). *Hromadska dumka*, 93, 25 kvitnia [in Ukrainian].
8. Vybery hlasnykh z Lukianivskoho uchastku. (1906). *Hromadska dumka*, 94, 26 kvitnia [in Ukrainian].
9. Vybery hlasnykh z Starokyivskoho uchastku. (1906). *Hromadska dumka*, 96, 28 kvitnia [in Ukrainian].
10. Vybery hlasnykh z Pechersku. (1906). *Hromadska dumka*, 94, 26 kvitnia [in Ukrainian].
11. Vybery hlasnykh z Pecherskoho uchastku. (1906). *Hromadska dumka*, 95, 27 kvitnia [in Ukrainian].
12. Vybery hlasnykh z Podilskoho uchastku. (1906). *Hromadska dumka*, 97, 29 kvitnia [in Ukrainian].
13. Vybery hlasnykh z Podilskoho uchastku. (1906). *Hromadska dumka*, 98, 30 kvitnia [in Ukrainian].
14. Vybery glasnykh Lybedskogo uchastka. (1906). *Kievlianin*, 110, 22 aprelia [in Russian].
15. Vybery glasnykh Pecherskogo uchastka. (1906). *Kievlianin*, 114, 26 aprelia [in Russian].
16. Vybery glasnykh Podolskogo uchastka. (1906). *Kievlianin*, 117, 29 aprelia [in Russian].
17. Vybery glasnykh po Starokievskomu uchastku. (1906). *Kievlianin*, 115, 27 iiunia [in Russian].
18. Vybery glasnykh po Starokievskomu uchastku. (1906). *Kievlianin*, 138, 20 maia [in Russian].
19. Vybery hlasnykh u dumu. (1906). *Hromadska dumka*, 90, 21 kvitnia [in Ukrainian].
20. Vybery hlasnykh z Lukianivky. (1906). *Hromadska dumka*, 93, 25 kvitnia [in Ukrainian].
21. Vybery horodskoho holovy. (1906). *Hromadska dumka*, 166, 20 lypnia [in Ukrainian].
22. Hlyz, Yu. I. (2016). Kyivska Miska Duma: struktura, sklad hlasnykh, diialnist 1871–1914 rokov. [Kyiv City Council: structure, membership of deputies, activity 1871–1914] (Candidate's thesis) [in Ukrainian].
23. Dodatkovy vybery horodskykh hlasnykh. (1906). *Hromadska dumka*, 13, 14 chervnia [in Ukrainian].
24. Druhi vybery hlasnykh. (1906). *Hromadska dumka*, 104, 7 travnia [in Ukrainian].
25. Zhaloba na uchastie v vyborakh P.V. Golubiatnikova. (1906). *Kievlianin*, 157, 9 iiunia [in Russian].
26. Zasedanie dumy. (1906). *Kievlianin*, 103, 15 aprelia [in Russian].
27. Obrashchenie ot dela Kievskoi monarkhicheskoi partii. (1906). *Kievlianin*, 109, 21 aprelia [in Russian].
28. Imennoi Vysochaishii ukaz «O vyborakh v Gosudarstvennuiu Dumu». (1906). *Pamiatnaia knizhka Pervoi Gosudarstvennoi Dumy*. Sankt-Peterburg, Vyp. 3, pp. 49–52 [in Russian].
29. Iskliuchenie polkovnika P.V. Golubiantnikova iz chisla lits vybrannykh v glasnyie novogo sostava dumy. (1906). *Kievlianin*, 170, 22 iiunia [in Russian].
30. K vyboram v gorodskuiu dumu. (1906). *Kievlianin*, 123, 5 maia [in Russian].
31. K voprosu o vyborakh (Pismo v redaktsiiu). (1906). *Kievlianin*, 150, 2 iiunia [in Russian].
32. Kyivski vybery. (1910). *Rada*, 265, 4 hrudnia [in Ukrainian].
33. Kievskaa gorodskaa uprava sim obiavliaiet. (1906). *Kievlianin*, 127, 9 maia [in Russian].
34. Novi vybery hlasnykh. (1906). *Hromadska dumka*, 112, 17 travnia [in Ukrainian].
35. Novi hlasni. (1906). *Hromadska dumka*, 116, 21 travnia [in Ukrainian].
36. Obzor deyatelnosti Kievskoi gorodskoi dumy za chetyrehletie 1906–1910 gg. (1910). *Izdanie grupyi glasnykh dumy*, Kyiv [in Russian].
37. Peredyvborchi zbory. (1906). *Hromadska dumka*, 83, 13 kvitnia [in Ukrainian].
38. Peredyvborchi zbory. (1906). *Hromadska dumka*, 85, 15 kvitnia [in Ukrainian].
39. Peredyvborchi zbory. (1906). *Hromadska dumka*, 91, 22 kvitnia [in Ukrainian].
40. «Pomylka» horodskoho holovy. (1906). *Hromadska dumka*, 134, 13 chervnia [in Ukrainian].
41. Postanovlenie gubernskogo po gorodskim delam prisutstviia. (1906). *Kievlianin*, 138, 20 maia [in Russian].
42. Predvybornoie sobranie. (1906). *Kievlianin*, 106, 18 aprelia [in Russian].
43. Pro vybery hlasnykh. (1906). *Hromadska dumka*, 129, 7 chervnia [in Ukrainian].
44. Protest proty vyboriv. (1906). *Hromadska dumka*, 124, 1 chervnia [in Ukrainian].
45. Rubinshtein, A. V. (1912). Blizhaishie zadachi ekonomicheskoi politiki g. Kieva. *Izvestii kievskoi gorodskoi dumy*, 3–4 [in Russian].
46. Skasovani horodski vybery. (1906). *Hromadska dumka*, 111, 16 travnia [in Ukrainian].
47. Dopolnitelnye vybery glasnykh po Dvorcovomu uchastku. (1906). *Kievlianin*, 172, 24 iiunia [in Russian].
48. Yasnogurskii, F. N. (1910). Kharakteristika deiatelnosti Kievskogo gorodskogo obshhestvennogo upravleniia za istekaiushchee chetyrehletie 1906–1910. Kyiv [in Russian].

Дата надходження статті до редакції: 29.03.2020 р.